

İtikaddan Amele
Siyaset İlmihâli:
Saîd b. İsmail Aksarayî ve
Siyâsetü'd-dünyâ ve'd-dîn
Adlı Eseri*

Özgür KAVAK

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Özet

Bu çalışmada Hanefî mezhebine müntesip bir fakih olan Saîd b. İsmail el-Aksarayî'nin *Siyâsetü'd-dünyâ ve'd-dîn* (*Din ve dünya siyaseti*) başlıklı yazma eserinin tanıtılması hedeflenmiştir. İslam siyaset düşüncesinin fıkıh ilmiyle irtibatını belirleme açısından önem arz eden bu eser, bu yönüyle bir nevi *ahkâm-ı sultaniye* eseri olarak değerlendirilebilir. Zira eserde itikad, ibadet ve devlet idaresiyle ilgili konular aynı kavramsal çerçeve dâhilinde ve bir arada ele alınmaktadır. Müellifin önceliği ise Müslümanları yönetmeye talip olan kişilerin “muktezasınca amel edecekleri” bir el kitabı hazırlamaktır.

Anahtar kelimeler: Siyasî-fikhî hükümler, Saîd b. İsmail Aksarayî, İslam siyaset düşüncesi, Siyaset ilmihâli.

---

* Bu çalışmada incelediğimiz yazma eserlerin bir kısmını temin etme hususunda yardımlarını esirgemeyen kıymetli araştırmacılar Ferruh Özpilavcı ve Semih Atiş'e teşekkür ederim.

İSLÂM VE SİYASET KELİMELEİNİ bir arada anmanın ne kadar doğru ve ne kadar mümkün olduğu sorusu ile *İslam siyaset düşüncesi* olarak adlandırılabilir müstakil bir alandan bahis açılıp açılmayacağı konusu çağdaş İslâm düşüncesinde ağırlık kazanmaya başlayan tartışmalar arasında yer almaktadır. Siyaset olgusunun modern öncesi dönemdeki serencamı göz önüne alındığında İslâm medeniyetinin bu olguya dair kendisine has bir yaklaşım geliştirip geliştirmediği ile dinin temel metinlerinin bu olguya dair neler söylediği sorularıyla birlikte ele alındığında esaslı bir meseleye dönüşen bu hususa dair sağlıklı değerlendirmeler yapabilmek için İslâm medeniyeti içerisinde farklı disiplinlere ait telif formlarıyla kaleme alınan siyaset metinlerinin incelenmesi elzem görünmektedir.

Bu çalışmada oldukça tafsilatlı değerlendirmelere konu edilmesi mümkün olan bu sorulara mütevazı bir cevap arayışının uzantısı olarak Anadolu’da neşvü nema bulan ilim muhitinin siyasî düşüncenin fıkıh ilmiyle ilgili boyutunu konu edinen ve bizim “siyasî-fikhî ahkâm” olarak adlandırmayı tercih ettiğimiz telif türüne olan katkısı, günümüze değin ihmal edilen bir eser üzerinden irdelenmeye çalışılacaktır.

Saîd b. İsmail el-Aksarayî’ye ait *Siyâsetü’l-dünyâ ve’l-dîn* başlıklı kitap itikad, ibadet ve devlet idaresiyle ilgili konuları aynı kavramsal çerçeve dâhilinde ve bir arada ele almaktadır. Bu yönüyle eser, Ebu Hanife’nin (ö. 150/767) öğrencisi Muhammed b. Hasen eş-Şeybanî’nin (ö. 189/805) *es-Siyerü’l-kebîr* adlı kitabını temel kaynak olarak almakla birlikte ilmî dirayeti oldukça yüksek olan müellif diğer başka kaynaklardan ve kendi birikimine dayalı değerlendirmelerinden hareketle özgün bir eser ortaya koymayı başarmıştır.

Saîd b. İsmail Aksarayî

Yazma eserlerdeki kayıtlardan ve kendisine yapılan atıflardan tam adının Saîd b. İsmail b. Ömer olduğu anlaşılan Aksarayî’nin¹

¹ Müellifin ismine dair bk. Saîd b. İsmail b. Ömer er-Rûmî el-Aksarayî, *Siyâsetü’l-dünyâ ve’l-dîn*, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Akşehir, no: 228, vr. 1b [Bundan sonraki atıflarda, Aksarayî, AK. Eser Ahmed b. Ali’ye ait tekmlisiyle birlikte toplam 197 varaktır.]; a.mlf. *Siyâsetü’l-dünyâ ve’l-dîn*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, no: 2885mü. [Bundan sonraki atıflarda, Aksarayî, AY. 124 varak olan eser Süleymaniye Kütüphanesi kayıtlarında müellifi meçhul olarak kaydedilmiştir.]; a.mlf., *Rahatü’l-kulub ve kaşifü’l-kürub*, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Nadir eserler bölümü, müstensih: Hacı Hasan

hayatına dair tafsilatlı bilgilere ulaşılammamaktadır. Aksarayî'ye de-ğişik vesilelerle atıfta bulunan bazı yazarlar da onun adının geç-tiği yazma eserlerden hareketle bazı bilgileri derlemeye çalışmış- lar ve hayatına dair bilgi bulamadıklarını ifade etmek durumunda kalmışlardır. Elimizdeki yazmalardan ve müellife atıfta bulunan eserlerden hareketle onun, Aksaray'da doğduğu ve muhtemelen ilk eğitimini burada aldığı için *el-Aksarayî* ve *er-Rumî* nisbelerini kullandığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla onun Anadolu'da doğmuş bir âlim olduğu hususunda bir belirginlik söz konusudur. Kendi- sine atıfta bulunan az sayıdaki eserde Aksarayî, "hattat", "şeyh", "bilgin" ve "Hanefî" tabirleriyle nitelenmektedir.²

Doğum ve ölüm tarihlerine dair bir kayda ulaşamadığımız mü- ellifin yaşadığı dönem için elimizdeki en önemli kaynak Ebü'l-Be- rakât Abdullah en-Nesefî'nin (710/1310), Muhammed b. Yusuf es-Semerkindî'nin (556/1161) *en-Nâfi*³ adlı eserine *el-Müstesfâ* adıyla yaptığı şerhin⁴ günümüze ulaşan yazma nüshalarından bi- rindeki istinsah kaydıdır. Bu kayda göre Aksarayî, bu eseri kendi eliyle Dimeşk şehrindeki el-Cevheriyye Medresesi'nde 701 yılı Re- biülevvel ayının on üçünde [15 Kasım 1301] istinsah etmiştir.⁵ Öyle

---

b. Şeyh Vali el-Bağdadî, istinsah tarihi: 925 H., no: B1610, vr. 1b. [Eser 117 varaktır.]; a.mlf., *Rahatü'l-kulub ve Kaşifü'l-kürub*, Beyazıt Devlet Kütüphane- si, Nadir eserler bölümü, no: B1663 vr. 2a [Bu eserde Saïd ismi yanlışlıkla 'İd şeklinde yazılmıştır. Eser 172 varaktır]; a.mlf. *Rahatü'l-kulub [ve kaşi- fü'l-kürub]*, Milli Kütüphane-Ankara, istinsah tarihi: 1213/1798, no: 55 Hk 77, vr. 1a. [Bu son eserin kütüphane kaydında müellifin adı sehven Sacid olarak yazılmıştır. Eserin sonu eksiktir.].

2 İbrahim Hakkı Konyalı, Aksarayî'yi Selçuklu döneminde yetiştirmiş bir âlim olarak zikreder, bk. *Abideleri ve Kitabeleri ile Niğde Aksaray Tarihi* (İstanbul: Fatih Yayınevi, 1974), c. II, s. 2646-2647. Bursalı Mehmed Tahir ve Recep Cici ise Osmanlı müellifi olduğu kanaatindedirler, bk. Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul: Maarif-i Umumiye Nezareti, Matbaa-i Âmire, 1333), s. 265; Recep Cici, *Osmanlı Dönemi İslam Hukuku Çalışmaları* (Bursa: Arasta Yayınları, 2001), s. 279, 318.

3 Nasirüddin Ebü'l-Kâsım Muhammed es-Semerkindî, *el-Fıkhü'n-nâfi*' (nşr. İbrâhim Muhammed el-Abbud, Riyad: Mektebetü'l-Ubeykan, 2000/1421), c. I-III.

4 Bu esere dair bk. Murtaza Bedir, "Nesefî, Ebü'l-Berekât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* (İstanbul 2006), c. XXXII, s. 567.

5 Eser, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi'nde hatalı bir şekilde *Mustafa* adıyla kayıtlıdır, bk. Konya Bölge Yazma Eserler, No: 2261. Müellifin istinsah kaydı için bk. *a.g.e.*, vr. 251b. İbrahim Hakkı Konyalı, eserin Niğde Kütüp- hanesi'nde 1353 numara ile kayıtlı nüshasını gördüğünü aktarmaktadır (s. 2646). Bu eser Niğde'den Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi'ne intikal etmiş olmalıdır.

anlaşıyor ki Aksarayî, Anadolu'da doğmuş ancak muhtemelen öğrenim görmek için gittiği Dımeşk'te Şeyh Necmeddin Muhammed b. Abbas et-Temîmî el-Cevherî tarafından 680 yılında⁶ kurulan Cevheriyye Medresesi'nde bulunmuştur.⁷

Aksarayî'ye ait bir diğer eser olan *Rahatü'l-kulub ve kaşifü'l-kürub* başlıklı kitapta da müellife dair bazı bilgiler yer almaktadır. Görme şansını bulduğumuz üç nüshasında⁸ da telif tarihine dair bir bilgi bulamadığımız bu eser ahlakî-tasavvufî ilkeleri ele alan ve dinî yaşamın batınî boyutunu zahirî veçhesiyle birleştirmeyi amaçlayan bir eserdir. Müellifin sûfî meşrep olduğuna delalet eden *Rahatü'l-kulub*, tıpkı *Siyâsetü'd-dünyâ ve'd-dîn* gibi okuyanlara “bir hidayet ve irşad rehberi olması, içinde yazılanları dikkate alanlara kıyamet günü faydasının dokunması” için kaleme alınmıştır.⁹

Rahatü'l-kulub, Allah'ı zikretmenin üstünlüğünden, Hz. Peygamber ve ashabının faziletlerine, bir takım ibadetlerin hikmetlerinden şarap içmek, zina etmek, gıybet gibi haramların insanda bıraktığı kötü etkilere kadar geniş bir çerçevede yer alan konulara temas eden bir kitaptır. Eserde yer yer fakihlerden dinî hükümlerin batınî boyutlarına yönelik nakillere,¹⁰ meşayihin özlü sözlerine ve menkıbelerine temas edilmekte, aralarında Şeyh Seyfeddin el-Bâherzî (ö. 658/1259) ile Mevlanâ'nın [Celâleddin Rumî?] da bulunduğu sûfilerden şiirler aktarılmaktadır.¹¹ Kimi şiirleri Farsça olarak nakleden Aksarayî'nin¹² Arapça dışında bu dile de vakıf olduğu anlaşılmaktadır.

6 Medresenin kuruluş tarihini 676 olarak gösteren müellifler de vardır, bk. Ebü'l-Mefahir Muhyiddin Abdülkadir Nuaymî, *ed-Dâris fî tarihi'l-medaris* (nşr. İbrahim Şemseddin, Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1410/1990), c. I, s. 382.

7 Bu medresede Şeyh Muhyiddin el-Esmer el-Hanefî, Şerefüddin Ebu Muhammed Nu'man ve Hanefî kadısı Hüsameddin er-Razî gibi şahıslar müderrislik yapmışlardır. Nuaymî, c. I, s. 382-383; İsmail b. Kesîr, *el-Bidaye ve'n-Nihaye* (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki, Cize: Hicr li't-tubâa ve'n-neşr, 1419/1998), c. XIII, s. 346.

8 Nüshaları için bk. dn. 1.

9 Aksarayî, *Rahatü'l-kulub ve kaşifü'l-kürub*, Beyazıd, 1663, vr. 2b.

10 Mesela Ebü'l-Leys Semerkandî'den naklen abdest alan kişinin kendisini Rabbini ziyarete giden biri olarak görmesi, abdest esnasında tüm günahlarına tövbe etmesi gerektiği nakledilir, bk. Aksarayî, *Rahatü'l-kulub ve kaşifü'l-kürub*, Beyazıd, 1663, vr. 51a-b.

11 Müellif ana kaynağının “meşayihin kitapları” olduğunu ifade etmektedir, bk. Aksarayî, *Rahatü'l-kulub ve kaşifü'l-kürub*, Beyazıd, 1663, vr. 2b.

12 Mesela bk. Aksarayî, *Rahatü'l-kulub ve kaşifü'l-kürub*, Beyazıd, 1663, vr. 78b, 83b, 88a, 127b.

Bu eserde müellifin dönemi ve mesleğiyle ilgili önemli bir tespit yer almaktadır. Aksarayî, “medreselerin işlevsiz kaldığını ve bu sebeple fukahanın hayâ perdesini yırtarak (*halî‘u’l-ıẓâr*) mütalaa ve tekrar işlerini bırakıp her birinin seçtikleri farklı diyarlara ve farklı hükümdarlara (*mülûk*) gittiklerini”¹³ söylemektedir. Kendisi de “yüce ve ulu idarecisini (*emîr*) görmekle şereflenip ondan muradını almak üzere *Hısnü’l-ekrâd*’a gitmeyi tercih etmiştir.”¹⁴ O, kitabını bugünkü Suriye’nin Humus şehrine yaklaşık altmış kilometre mesafede yer alan bu mekânın¹⁵ ismini zikretmediği emîrine ithaf etmiştir. Aşağıda değinileceği üzere *Siyâsetü’d-dünyâ ve’d-dîn*’deki ithaf ifadelerinin büyük oranda bir tekrarına *Rahatü’l-kulub ve kaşifü’l-kürub* adlı eserinde de yer veren müellif,¹⁶ açıkça herhangi bir isim zikretmemektedir. *Siyâsetü’d-dünyâ*’dan farklı olarak¹⁷ burada kitabın ithaf edildiği kişi hakkında “dinin dolunayı (*Bedrü’d-dîn*) ile İslâm’ın övüncü (*Fahrü’d-dîn*)” gibi ifadelerin yanında “melik ve sultanların seçkini tabiri” de yer alır.¹⁸ *Hısnü’l-ekrâd* 669/1271 yılında Baybars tarafından fethedildiğine göre¹⁹ müellif bu tarihten sonra buraya gitmiş olmalıdır. 701/1301 yılında Dımeşk’ta medresede bulunduğu göz önüne alındığında, medreselerin işlevsiz kalması dolayısıyla kendisine yer aradığı anlaşılan müellifin bu tarihten sonraki bir dönemde burada bulunma ihtimali yüksektir. Bu ifadelerden çıkartılacak bir başka sonuç ise müellifin kendisini “fakih” olarak nitelediğidir. Özellikle Arapça olarak kalemeye aldığı *Siyâsetü’d-dünyâ ve’d-dîn* adlı eserindeki değerlendirmeleri dikkate alındığında müellifin önemli bir ilmî seviyeye sahip dirayetli bir âlim olduğu anlaşılmaktadır

Ulaşabildiğimiz bu bilgi kırıntılarıyla nihaî kanaatlere ulaşmak mümkün olmamakla birlikte Aksarayî’nin en azından 13. yüzyılda doğmuş ve 14. yüzyılda vefat etmiş Anadolu menşeli Hanefî mezhebi âlimlerinden olduğunu söylemek mümkündür.

13 Aksarayî, *Rahatü’l-kulub ve kaşifü’l-kürub*, Beyazıd, 1663, vr. 2a.

14 Aksarayî, *Rahatü’l-kulub ve kaşifü’l-kürub*, Beyazıd, 1663, vr. 2a.

15 Haçlıların *Crac des Chevaliers* olarak adlandırdığı ve onların elinden alınan bu kalenin tarihine dair bk. Mustafa Talas&Muhammed Velid Cellad, *Kal’atü’l-hısn: Hısnü’l-Ekrad* (Dımaşk: Dâru Tlasdar, 1990). 1 c.’de 2 c.

16 Aksarayî, *Rahatü’l-kulub ve kaşifü’l-kürub*, Beyazıd, 1663, vr. 2a-b.

17 Buradaki ithaf ifadelerinde *Siyâsetü’d-dünyâ ve’d-dîn*’in Akşehir nüshasında yer alan “Emîr Seyfeddîn” tabiri yoktur.

18 Aksarayî, *Rahatü’l-kulub ve kaşifü’l-kürub*, Beyazıd, 1663, vr. 2b.

19 Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, *Tarihü’l-İslâm ve vefyatü’l-meşahir ve’l-a’lâm* (nşr. Ömer Abdüsselam Tedmuri, Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabi, 1987/1407), c. XLIX, s. 53.

Siyâsetü'd-dünyâ ve'd-dîn

Siyâsetü'd-dünyâ ve'd-dîn'in varlığına ve günümüze ulaşıp ulaşmadığına dair modern döneme geçiş sürecinden günümüze değin kaleme alınan çalışmalarda birbiriyle farklılık arz eden bazı bilgiler bulunmaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu metne dair ilk atıflardan birisi Bursalı Mehmed Tahir'e (ö. 1344/1925) aittir. O, *Siyasete Müteallik Asâr-ı İslâmiyye* adlı eserinde Ayasofya'daki bir nüshaya, *Osmanlı Müellifleri* adlı eserinde ise Akşehir'de gördüğü bir nüshaya atıfta bulunmaktadır. Bursalı, *Osmanlı Müellifleri* adlı eserinde Aksaraylı bir başka âlim olan Cemâleddin Muhammed Aksarayî'nin (ö. 791/1388-89)²⁰ hayatından bahsederken düştüğü bir dipnotta şu malumatı aktarır:

850 tarihinde yazılmış bir nüshası Akşehir Kütüphanesi'nde manzûrum olan *Kitâbü Siyâseti'd-dünyâ ve'd-dîn* müellifi olan Şeyh Saîd b. İsmail Aksarayî (...) Aksaray'dan neş'et eden müellifindedir.²¹

Bursalı Mehmed Tahir, *Siyasete Müteallik Asâr-ı İslâmiyye* adlı çalışmasında ise Aksarayî'nin bu eserine dair şu kısa malumatı aktarmaktadır:

Siyâsetü'd-dünyâ ve'd-dîn, Arapça: Şeyh Saîd b. İsmail Aksarayî. Yazma olup Ayasofya Kütüphanesi'ndedir.²²

Bu ikinci bilgi daha sonraları İstanbul kütüphanelerinde yer alan siyaset metinlerinin listesini hazırlamaya yönelik makalesinde Orhan M. Çolak tarafından da kısmen geliştirilerek tekrar edilecektir:

Siyâseti'd-dünya ve'd-din, Süleymaniye KTP, Ayasofya NO. 2885mü. (Arapça telif edilmiş olan bu eser, itikat, iman, imamet, hilafet, itaat, cihad, emaret, din ve dünya işleriyle ilgili nasihatler vermektedir. Bkz. Bursalı'da eser, Şeyh Saîd b. İsmail Aksarayî'ye ait gözükmektedir, SMAİ, no. 24).²³

20 Cemâleddin Aksarayî'nin hayatı ve dönemi için bk. *Aksaray ve Cemaleddin Aksarayî Sempozyumu* (haz. Ruhi Özkanlı, İstanbul: 1994), 192 s. Eserde yer alan Ahmet Nezihî Turan, Kenan Gürsoy ve Fahrettin Olguner'in tebliğleri doğrudan Cemaleddin Aksarayî'yi konu edinmektedir, bk. s. 31-60.

21 Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c. I, s. 265.

22 Bursalı Mehmed Tahir, *Siyasete Müteallik Asar-ı İslamiye* (İstanbul: Maarif Kütüphanesi, 1332), s. 8. Eser metinde 24 numara ile kayıtlıdır.

23 Orhan M. Çolak, "İstanbul Kütüphanelerinde Bulunan Siyasetnâmeler Bibliyografyası", *TALİD, (Türk Siyaset Tarihi - Tanzimat'a Kadar)*, Sayı: 2 (Güz 2003), s. 370.

Orhan Çolak, bu bilgiyi Bursalı'nın *Osmanlı Müellifleri*'nde aktardığı bilgiye yer vermeksizin nakletmektedir. O ayrıca muhtemelen Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki müellif ismine yer vermeyen kaydı esas aldığından doğrudan müellifin ismini zikretmemekte, bunun yerine Bursalı'nın kaydına yer vermeyi tercih etmektedir.²⁴

Fatih dönemi sonuna kadar Osmanlı hukuk literatürünü inceleyip kataloğunu çıkartmaya çalıştığı çalışmasında Recep Cici de bu esere atıfta bulunur. Cici, Aksarayî'nin kitabını "kamu hukuku" eserleri arasında zikretmekte ve fakat yukarıdaki iki müellifin aktardığı bilgilerin hilafına eserin günümüze ulaşmadığını söylemektedir. Cici bu çalışmasında Aksarayî'nin Osmanlı dönemi âlimlerinden olduğunu zikretmekte ve vefatına dair yaklaşık kaydıyla 850/1446 tarihine de yer vermektedir.²⁵

Şükrü Özen ise "Osmanlıların hukuk ve daha genel anlamıyla fıkıh alanında kaleme aldıkları muhtelif formlardaki literatürün belli açılardan nicelik ve nitelikleri ortaya konulmak suretiyle Cumhuriyet döneminde bu literatürün ne kadar işlendiği" konusunu ele aldığı "Osmanlı Hukuk Literatürü: Tespitler ve Teklifler" başlıklı makalesinde bu bilgiyi tashih etmekte ve "Cici tarafından günümüze gelmediği ifade edilen, ancak kütüphane kataloglarında zikredilen eserler" ifadesi altında Aksarayî'nin *Siyâsetü'd-dünyâ ve'd-dîn* adlı eserinin Akşehir İlçe Halk Kütüphanesi'ndeki künyesini vermektedir.²⁶ Özen'in bu tespiti doğrudan kütüphane katalogları taraması-

24 Eserin içeriği göz önüne alındığında Aksarayî'nin değerlendirmelerinin nasisahat vermek ile sınırlandırılmayacağını söylemek gerekmektedir. Zira neredeyse bütünüyle fıkıh diliyle yazılmış olan eser bir dizi katı yükümlülük, yasak ve emire yer vermektedir.

25 Cici'nin kaydı şu şekildedir: "Eserleri günümüze ulaşmayanlar: (...) 2. Saïd b. İsmail er-Rumî el-Aksarayî (850/1446 civarı), Kitâbü siyaseti'd-dünya." Cici, s. 279, 318. Cici'nin verdiği tarih *Osmanlı Müellifleri* yazarının bu eserin Akşehir Kütüphanesi'nde 850 tarihli bir nüshasını gördüğüne dair verdiği bilgiye dayanıyor gibidir. Ancak bu bilgi müellifin vefat tarihine dair açık bir ifadeyi içermemektedir. Buradan anlaşılan, müellifin 850 öncesi bir tarihte vefat ettiği. Nitekim yukarıda da ifade edildiği üzere müellif 701 yılında Şam'dadır. Cici, Saïd Aksarayî'nin vefat tarihini eserinin bir başka yerinde ise 800/1397 civarı şeklinde göstermektedir, s. 318.

26 Şükrü Özen'in kaydı şu şekildedir: "Saïd b. İsmâil er-Rûmî el-Aksarayî: Kitâbü Siyâseti'd-dünyâ [ve'd-dîn] (Konya Akşehir İlçe Halk Ktp., nr. 228)." Bk. "Osmanlı Hukuk Literatürü: Tespitler ve Teklifler", *Dünden Bugüne Osmanlı Araştırmaları –Tespitler-Problemler-Teklifler–*, (Ed. Ali Akyıldız vd., İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2007) içinde, s. 111, 46 d.nt. Özen'in bahsini ettiği yazma eser daha sonraları Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi'ne aktarılmıştır.

na dayanmakta olup o, Bursalı Mehmed Tahir'in kitaplarındaki bu esere dair iki kayda da atıfta bulunmamaktadır.

Aksarayî'ye yapılan bir diğer atıf ise onun bir başka yazma eserdeki istinsah kaydına dayanmaktadır. Tıpkı Bursalı gibi Aksarayî'nin hayatına dair ayrıntılı bir malumata ulaşamayan İbrahim Hakkı Konyalı, “şeyh, bilgin ve hattat” olarak nitelediği Aksarayî'nin istinsah ettiğini belirttiği Ebü'l-Berakât Abdullah en-Nesefî'nin *el-Mustasfâ* adlı eserinin sonundaki kayıtlardan hareketle onun “Selçuklular zamanında Aksaray'da doğmuş, okumuş ve bilgisini genişletmek için Şam'a gitmiş” olduğu tespitini yapmaktadır. Konyalı, müellife ait *Siyâsetü'd-dünyâ ve'd-dîn* adlı esere dair malumatı ise Bursalı'dan nakletmektedir.²⁷

Tespit edebildiğimiz son atıf *Niğde İl Yıllığı*, 1967 adlı eserdir. Bu eserde Aksarayî, “13-14. yüzyıllar arasında yaşamış Aksaraylı bilgin ve yazar” olarak tanıtılmaktadır. *Siyâsetü'd-dünyâ*'dan başka *Rahatü'l-kulûb* ve *el-Mustasfâ* [doğrusu: *el-Mustasfâ*] adıyla üç kitap yazdığı belirtilmekte ve sonuncu eserin Niğde, Sungur Bey Kütüphanesi'nde olduğu ifade edilmektedir.²⁸

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Türkçe literatürde Aksarayî'ye yapılan belli başlı atıflar bunlardır. Bizim yaptığımız araştırmalar neticesinde *Siyâsetü'd-dünyâ ve'd-dîn*'in Süleymaniye/Ayasofya²⁹ ve Konya/Akşehir³⁰ nüshalarının dışında Tunus Milli Kütüphanesi³¹ ile Beyrut Amerikan Üniversitesi Kütüphanesi'nde³² birer nüshası-

27 Konyalı, c. II, s. 2646-2647.

28 *Niğde İl Yıllığı*, 1967 (haz. Niğde Valiliği: Ajans-Türk Matbaacılık Sanayii, 1968), s. 131. Yukarıda da ifade edildiği üzere *el-Mustasfâ*, Nesefî'nin eseridir. *Niğde İl Yıllığı* da mezkûr kütüphanenin kitap ve yazar adındaki hatasını aynıyla tekrarlamaktadır. Konyalı'nın bahsettiği kütüphane de bu olmalıdır.

29 Bu nüshada istinsah kaydı bulunmamaktadır.

30 Akşehir'den Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi'ne nakledilen bu yazma 10 Cemaziyelevvel 850 [3 Ağustos 1446] yılında istinsah edilmiştir. Eserin katalog kaydında “XXII. Müsteşrikler Kongresi kataloguna alınmıştır” notu yazılıdır. 1951 tarihli bu kongreye dair bk. Zeki Velidi Togan (haz.), *1951'de İstanbul'da Toplanan Milletlerarası XXII. Müsteşrikler Kongresi Ve Ona Ait İntibalar [Müsteşrikler Kongresi (XXII: İstanbul)]* (İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi, 1953), 59 s.

31 Bibliothèque Nationale de Tunisie, no: A-Mss-13311. Müellifin ismi katalog kaydında “Saïd b. İsmail el-Ensarî” şeklinde hatalı bir şekilde yazılmıştır.

32 The American University of Beirut Libraries, NBMVA Mic-A:382:Positive: c.1. Bu nüsha Irak *el-Mecmau'l-ilmî* müessesesinin yazma eserler bölümünden alınan 640 numaralı yazma eserin mikrofilmidir. Bk. library.aub.

nın varlığı tespit edilmiştir. Gerek yurtiçi ve gerekse yurtdışı kütüphane kataloglama çalışmaları tamamlanıp daha tafsilatlı taramalar yapıldığında başka nüshaların da ortaya çıkma ihtimali her zaman için söz konusudur.

Eserin varlığına dair Türkiye dışında da son derece sınırlı atıf söz konusudur. Söz gelimi Nasır Muhammed Arif, İslâm siyaset düşüncesi eserlerinin künyelerini derlediği çalışmasında Aksarayî'nin eserine “müellifi belli ancak yazıldığı tarihi belirsiz olan eserler” arasında yer vermektedir.³³ Arif'in bu kitabını konu alan makalesinde Muhammed Taki Sübhanî de aynı bilgileri aktarmaktadır.³⁴

***Siyâsetü'd-dünyâ ve'd-dîn*'in Hanefî Fıkıh Literatüründeki Yeri**

Aksarayî'nin eserinin fıkıh tarihinin etkili eserlerinden olduğunu söylemek mümkün değildir. Zira esere yapılan atıflar son derece az sayıdadır ve sınırlı bir iki meseleyi ele almaktadır. Tespit edebildiğimiz en erken atıf Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Muhammed el-Hamevî'nin (ö. 1098/1687) Zeynüddin b. Nuceym'in (ö. 970/1563) *el-Eşbah ve'n-nezâir*'ine yazdığı *Gamzu uyuni'l-besair* adlı şerhtedir. Bu eserde Hamevî, Aksarayî'nin *Siyâsetü'd-dünyâ ve'd-dîn* eserinden “seferî kişinin namazıyla” ilgili bir hükmü aktarmakta,³⁵ ayrıca

edu.lb/record=b1278963. (10.09.2012). 2003 yılındaki savaşta zarar gördüğü ifade edilen bu kurumun kütüphanesindeki kayda ulaşamadık. Kütüphanenin mevcut durumuna dair bilgi için bk. “Mektebetü'l-mahtûtâtü'l-Mecma'i'l-İlmî”, www.iraqacademy.iq/PageViewer.aspx?id=20

33 Müellif Aksarayî'nin tam ismini “Saïd (yahut Sa'd) b. İsmail b. Ömer el-Aksarâî” şeklinde vermektedir. Bu bilgiler *Siyâsetü'd-dünyâ ve'd-dîn*'in Beyrut Amerikan Üniversitesi Kütüphanesi'ndeki yazma nüshasına dayanmaktadır, bk. Nasır Muhammed Arif, *Fî Mesadiri't-türasi's-siyasiyyi'l-İslâmî, Dirase fî işkaliyyeti't-ta'mim kable'l-istikra ve't-ta'sil*, (Virginia: el-Ma'hedü'l-Alemî li'l-Fikri'l-İslâmî [The International Institute of Islamic Thought], 1994), s. 228.

34 Muhammed Taki Sübhanî, “Mîras-ı endişe-i siyasi-yi Müselmânân kitab-şinâsî ve mülahazât-ı reves-şinahtî”, www.shareh.com/persian/magazine/naqd_n/007-008/18.htm (13.09.2012).

35 Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Muhammed el-Hamevî, *Gamzu uyuni'l-besair: Şerhu Kitâbi'l-Eşbah ve'n-nezair*, (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985/1405), c. II, s. 38.

وفي سياسة الدنيا والدين لسعيد بن إسماعيل الأقراني [الأقصراني] أن المسافر لو افتتح صلاة ظهر أو عصر فصلى ركعتين وتشهد ثم لم يسلم حتى قام الثالثة وقرأ وركع فلما رفع رأسه عن ركوعه نوى الإقامة انقلبت صلاته صلاة المقيم غير أنه يجب عليه إعادة القيام والقراءة والركوع لأن ذلك كان تطوعاً فيكون ناقصاً فلا ينوب عن الكامل ولو أنه قيد الثالثة بسجدة انقلبت صلاته إلى الأربع وفرضه قد تم لكن يضم إليها ركعة أخرى حتى تكون الركعتان نافلة. هذا كله إذا قعد

“hilafetin şartlarıyla” ilgili de bu esere atıfta bulunarak meseleyi Ak-sarayî'nin değerlendirmeleri çerçevesinde ele almaktadır.³⁶ Elimizde mevcut olan Akşehir nüshasının sonunda eserin Ahmed b. Muhammed el-Hamevî tarafından Recep ayında mütalaa edildiğine dair notlar bulunduğu göz önüne alındığında, Hamevî'nin bizim de görme şansını bulduğumuz bu nüshayı okuduktan sonra kendi kitabına bu bilgileri almış olduğu sonucuna ulaşılabilir.³⁷

Aksarayî'nin eserine yapılan bir diğer atıf Ebu'l-İhlâs Hasan b. Ammâr Şürübülâlî'nin (ö. 1069/1659) *Meraki'l-felah şerhu Nuri'l-izah* adlı eserine yazdığı şerhte Ahmed b. Muhammed Tahtavî (ö. 1231/1816) tarafından yapılmaktadır. “Oturarak nafilâ namaz kılmak” meselesiyle ilgili olarak yapılan bu alıntıdan hareketle³⁸ *Siyâsetü'd-dünyâ ve'd-dîn*'in en azından 19. yüzyılın ilk çeyreğine kadar tedavülde olduğu ve dikkate alındığı sonucuna ulaşmak mümkündür.

***Siyâsetü'd-dünyâ ve'd-dîn*'in Metodu ve Kaynakları**

Fıkıh tarihiyle ilgilenen çağdaş araştırmacılarının kahir ekseriyetinin kabul edeceği üzere Anadolu fakihlerinin ilmî seviye ve fa-

على رأس الركعتين أما إذا لم يقعد إن لم يقيد الثالثة بسجدة رفض ذلك وعاد وقعد وتشهد وقد تم فرضه؛ وإن قيد الثالثة بسجدة فسدت فرضيته ويضم إليها ركعة أخرى وتكون هذه الأربعة نفلا ثم يستأنف الفرض دليله ما أشار إليه أصحابنا قالوا لأنه خلط المكتوبة بالنافلة قبل إتمامها.

36 Hamevî, c. IV, s. 147-148.

وفي سياسة الدنيا والدين لسعيد بن عمر الأقصراني [الأقصراني] الشروط التي تقتضي الصلاحية للإمامة نوعان: فروع يشترط للجواز ونوع يشترط للاستحباب والفضيلة. فشرط للجواز ما يشترط للشهادة مع التدبر والشجاعة والشهامة ثم الكلام فيه متنوع إلى نوعين: نوع يرجع إلى نفسه ونوع يرجع إلى نسبه. فنبدأ بالكلام في النسب فنقول أجمع أهل السنة والجماعة على ذلك فروى الإمام أنه قال الأصل أن يكون من قریش وبه قال جميع أهل الحديث والشافعي وقال الروافض يجب الاقتصار على بني هاشم وعينوا عليا وأولاده وهذا القول باطل بالجماع الصحابة على خلافة أبي بكر وعمر وعثمان. وقال ضرار بن عمر الغطفاني لا فرق بين ما إذا كان قریشيا أو عبدا حبشيا ولا مزية ولا فضيلة لأحدهما على الآخر وهو باطل إذ لا شبهة في فضل القریشي ومزيتة على غيره انتهى.

37 Hamevî'nin notu için bk. AK, vr. 106b. Yazma nüshanın muhtelif sayfa kenarlarında da ayrıca aynı el yazısıyla alınmış notlar ve yer yer Hamevî'nin ismi de yer almaktadır. Mesela bk. vr. 34a, 35b, 38b, 49a, 63a, 68a, 95b.

38 Ahmed b. Muhammed b. İsmail el-Hanefî Tahtavî, *Hâşiye alâ Meraki'l-felah şerhu Nuri'l-izah*, (Bulak: el-Matbaatü'l-kübrâ, 1318), c. 1, s. 266.

قوله (ويقعد كالمشهد) فيه إشارة إلى أنه لا يضع يمينه على يساره تحت سرتة لكن صرح في كتاب سياسة الدنيا والدين بأنه يضع وإليه يشير قولهم إن القعود كالقيام اه.

aliyetleri yeterince incelenmediğinden Anadolu ulemasının fıkıh ilmiyle ilişkisine dair kapsamlı değerlendirmelerden yoksunuz. Bu sebeple elinizdeki çalışma vesilesiyle inceleme konusu ettiğimiz Aksarayî'nin meseleleri ele alırken takip ettiği metodun genel manada Anadolu'da neşvü nema bulan ilmî ortamlarla ilişkisine dair değerlendirmelerde bulunamayacak, bunun yerine müstakil olarak müellifin yaklaşımının öne çıkan yönlerine işaret edilmeye çalışılacaktır.

Müellifin en belirgin özelliklerinin başında “ana kaynaklardan doğrudan istinbât” geldiğini söylemek mümkündür. Modern fıkıh tarihi yazarlarının Aksarayî'nin yaşadığı dönemle ilgili yaygın kanaatlerin hilafına, “taklid” kavramına oldukça mesafeli durduğu anlaşılan müellif, hem ele aldığı meseleye dair doğrudan kendi hükmünü elde ederken hem de farklı fukahadan aktardığı kavillerde delil kullanımına hususi bir ehemmiyet vermektedir. Özellikle hemen her bab ve fasıl başında konuyla ilgili ayet ve hadislerle referans yapılması bu hassasiyetinin göstergelerindedir.³⁹

Siyâsetü'd-dünyâ ve'd-dîn'de Kitap, Sünnet icma ve kıyas dışında zaman zaman doğrudan “maslahat”⁴⁰ ve “istihsan”⁴¹ da hüküm kaynağı olarak kullanılmakta, bu delillere temas edilen yerlerde çoğunlukla herhangi bir mezhep görüşüne yahut fıkıh kitabına atıfta bulunulmamaktadır. Yine müellif, kimi yerlerde “biz deriz ki”, “bu zayıf kul der ki” diyerek doğrudan hüküm de vermektedir ki,⁴² bu durum Aksarayî'nin kimi meselelerde ictehad ettiğini göstermektedir. Yine müellif zaman zaman ele aldığı meselelerin hükmünü temellendirmek için konuyu külli kaidelere irca etmektedir.⁴³ Bir Hanefî fakihî olarak Aksarayî'nin bu tercihleri hususi bir ehemmiyeti celbetmektedir.

Aksarayî müstakil olarak hüküm vermediği kimi durumlarda ise mezhep görüşlerini esas almaktadır. Hanefî mezhebine ait görüşleri kabul eden müellif, kimi fikhî meselelerde herhangi bir değeren-

39 Nitekim İmam Muhammed de *es-Siyerü'l-kebir*'de naklî delillere diğer kitaplarına nazaran daha fazla yer vermektedir. Konuyla ilgili olarak bk. Ahmet Yaman, “es-Siyerü'l-kebir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* (İstanbul 2009), c. XXXVII, s. 327.

40 Mesela bk. Aksarayî, AY, vr. 98b; AK, vr. 33b, 105b.

41 Mesela bk. Aksarayî, AY, vr. 122b, 124b; AK, vr. 99a-b.

42 Mesela bk. Aksarayî, AY, vr. 126a-b; AK, vr. 20b, 21b, 26a, 42b, 51a-b, 61a, 68b, 70a, 72b, 100a, 105b, 106a.

43 Mesela bk. Aksarayî, AY, vr. 113b; AK, 51b.

dirme yapmaksızın doğrudan fıkıh kitaplarından görüş aktarmakta, kimi zaman da farklı görüşler arasında tercihte bulunmaktadır. Bazen de doğrudan kendi mezhebinin görüşünü aktarıp bunu temellendirmeye çalışmaktadır. Hanefî mezhebinin görüşlerini müdafaa ettiği durumlarda⁴⁴ daha çok İmam Şafî'ye karşı, zaman zaman ise İmam Malik'e karşı argümanlar geliştirildiği vakidir. Hanbelîlere ise son derece sınırlı bir atıf söz konusudur.⁴⁵ Dolayısıyla müellif farklı mezhepler arasındaki ihtilaflı meselelere de temas etmekte ve tercihini hemen her meselede Hanefî mezhebinden yana yapmaktadır.

Sünnî fıkıh mezhepleri arasındaki ihtilaflarda her ne kadar Hanefî mezhebini tercih etse de, diğer Sünnî fıkıh mezheplerinin kaville-riyle ilgili özenli bir dil kullanmayı tercih eden müellif, aralarında Mutezile, Müşebbihe, Mücessime, Cebriyye, Muattıla ve Rafiziyeye⁴⁶ gibi akımlar ile özellikle Mutezili bilgin Esamm (ö. 200/816) ve “kaderiyenin önderlerinden Hişâm b. Amr (ö. 218/833'ten önce)”⁴⁷ gibi şahısların görüşleri söz konusu olduğunda oldukça sert ifadelerle başvurarak bunları reddetmektedir.

Yazımında takip edilen usulün ana hatları bu şekilde olan *Siyâsetü'd-dünyâ ve'd-dîn*'in temel kaynağının İmam Muhammed'in *es-Siyerü'l-Kebîr* adlı eseri olduğunu söylemek mümkündür.⁴⁸ Bu eserin tamamının müstakil olarak günümüze ulaşmadığı, önemli bir kısmının İmam Serahsî'nin esere yazdığı şerh vesilesiyle günümüze ulaştığı bilinmektedir.⁴⁹ Mamafih Aksarayî eserinde şerhten ziyade ana metni kullanmaktadır. Bu durumda müellifin yaşadığı dönemde İmam Muhammed'in kitabının mütedavil olma ihtimali söz konusu olmaktadır. Bir diğer ihtimal ise Aksarayî'nin, Serahsî'nin şerhindeki İmam Muhammed'e ait kısımları doğrudan ona atıfla kullanılmasıdır.

44 Mesela bk. Aksarayî, AY, vr. 56a, 57a; AK, vr. 19a-b.

45 Aksarayî, AK, vr. 78a

46 Bu tenkitler özellikle kitabın “sahih itikad ve sahih iman” başlıklı bölümünde yoğunlaşmaktadır, bk. Aksarayî, AY, vr. 3a-12b; AK, vr. 2b-5a.

47 Mesela bk. Aksarayî, AK, vr. 5a-b.

48 Müellifin bu yöndeki ifadesi için bk. Aksarayî, AK, vr. 2a. Müellif kimi bölüm başlıklarında yer verdiği rivayetlerde de İmam Muhammed'e ittiba ederek aynı nakilleri aktardığını söylemektedir. Mesela bk. AK, vr. 11b.

49 Ahmet Yaman bu şerhin günümüze ulaşmayan İmam Muhammed'in eserinin tamamını kapsamadığına dair bir değerlendirme aktarmaktadır, bk. “Siyer”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* (İstanbul 2009), c. XXXVII, s. 318; a.mlf. “es-Siyerü'l-kebîr”, s. 328. Müellif değerlendirmesini bizzat Serahsî'nin ifadelerine dayandırmaktadır.

Müellifin geçmiş fikhî mesaiyi dikkate aldığı metin *es-Siyerü'l-kebîr* ile sınırlı değildir. Eserde İmam Şafîî'nin görüşlerine atıfta bulunulmasından hareketle Aksarayî'nin farklı fıkıh metinlerine de başvurduğunu söylemek mümkündür. Sözelimi müellif, "ilk üç halifenin hilafetlerinin sıhhatini ispatlayan çok sayıda eserin varlığına" işaret etmekte ve bunlara atıfta bulunması durumunda "kitabın" maksadı aşacak denli uzayacağını söylemektedir.⁵⁰ Bu ifade müellifin ele aldığı konuyla ilgili kendisinden önceki fikhî/ilmî birikimi bildiğini ve eserini buna istinaden yazdığını göstermektedir. Yine "mütakaddimîn ashab" ile "müteahhirîn ashab" kavramlaştırma ve tasnifine yer vermesinden hareketle fıkıh tarihi konusunda bir dönemlendirmeyi benimsediği ve fıkıh eserlerini belli bir hiyerarşi içerisinde ele aldığı anlaşılmaktadır.⁵¹ Eserde yer verilen diğer fıkıh kitapları/müellifleri arasında İmam Muhammed'in *ez-Ziyâdât*,⁵² *el-Câmiü's-sağîr*,⁵³ *el-Câmiü'l-kebîr*,⁵⁴ *es-Siyerü's-sağîr*,⁵⁵ *el-Mebsût*⁵⁶ adlı eserleri, Ebu Hanife, Ebu Yusuf,⁵⁷ Kerhî,⁵⁸ Züfer,⁵⁹ Tahavî,⁶⁰ Ebu'l-Leys es-Semerkindî,⁶¹ İmam Şafîî,⁶² İbn Ebî Leyla,⁶³ Ahmed b. Hanbel,⁶⁴ *Kitâbü'l-kâdi*, *el-Manzûmiyye*⁶⁵ vb. yer almaktadır. Yine aralarında Maturidî, Alkame b. Ebî Hureyre, Ubade b. Samit,⁶⁶ Muhammed b. Hasen el-Buharî, Sevr b. Yezid, Şürahbil b.

50 Aksarayî, AY, vr. 22b; AK, vr. b.

51 Aksarayî, AK, vr. 2b. Bu çerçevede şu kabil ifadeler de rastlanmaktadır: "Ashabımız der ki" vr. 23b, 24b, 63a, 79a, 87a, 102b; "Ashabımızın fıkıh kitaplarında bulamadım" vr. 25a; "Ulemamız der ki" vr. 26b; "Meşayih ihtilaf etmiştir" vr. 57b, 80a; "Ashabımızın kitaplarının büyük çoğunluğuna göre" vr. 65a; "Ashabımızdan rivayet edilmiştir ki" vr. 95b, 105b; "Müteahhirîn meşayih", vr. 81a; "Ashâbü's-Şâfiî", vr. 73b; "Kadı Ebu Yusuf'un ashabı", vr. 83b.

52 Aksarayî, AK, vr. 65b.

53 Aksarayî, AK, vr. 65b, 74a.

54 Aksarayî, AK, vr. 104b.

55 Aksarayî, AK, vr. 105a, 106a.

56 Aksarayî, AK, vr. 71b.

57 Aksarayî, AK, vr. 34a-b, 35a, 41a, 45a, 46a, 49a, 53a vd.

58 Aksarayî, AK, vr. 53a, 65b, 105b.

59 Aksarayî, AK, vr. 80b.

60 Aksarayî, AK, vr. 64a, 71a, 102b.

61 Aksarayî, AK, vr. 76a. Semerkandî'nin *el-Fetâvâ*'sına yapılan atıf için bk. vr. 93a, 101b, 102a-b.

62 Aksarayî, AK, vr. 16a, 26a, 29b, 43b, 45a, 46a, 49b vd.

63 Aksarayî, AK, vr. 76a, 103b.

64 Aksarayî, AK, vr. 78a.

65 Aksarayî, AK, vr. 88b.

66 Aksarayî, AY, vr. 27a.

Samt,⁶⁷ eş-Şeyh Zahirüddîn,⁶⁸ Üstad İmam Şeyh Burhaneddîn el-Belhî,⁶⁹ Ebu Mutî' el-Belhî,⁷⁰ Ebu Cafer Hinduvânî,⁷¹ İbrahim b. Yusuf,⁷² Muhammed b. Mukatil er-Razî,⁷³ Ebu Cafer b. Kudame,⁷⁴ Zührî,⁷⁵ Ebu Bekir el-İşkâfî⁷⁶ vb. eşhastan malumatlar aktarılmaktadır.⁷⁷

Kitabın kaynakları sadece fıkıh eserleriyle sınırlı değildir. Mesela müellif ele aldığı bir konuyla ilgili olarak “Fıkıh kitaplarında bulamadım, ama dil kitaplarında var” diyebilmektedir.⁷⁸ Kimi konularla ilgili olarak tefsir eserlerine de başvurulduğu anlaşılmaktadır.⁷⁹ Eserde şiirlere ve beyitlere de yer verilmekte, “hikmet içeren hikâyeler” aktarılmaktadır.⁸⁰ Eserde siyasetnâme türü eserlerin bir kısmında olduğunun aksine, İslâm dışı geleneklere atıflar son derece sınırlıdır ve bu çerçevede Erdişir b. Bâbek⁸¹ ve Aristoteles gibi şahıslara az sayıda atıf söz konusudur.⁸² Bu durum eserin daha ziyade fıkıh eseri olmasıyla ilgili olmalıdır.

İtikaddan Amele Din ve Dünya Siyaseti

Aksarayî'nin eserine başlık olarak seçtiği “Din ve Dünya Siyaseti (*Siyâsetü'd-dünyâ ve'd-dîn*)” tabiri klasik literatür içerisinde sıklıkla kullanılan bir tabir değildir. Bu açıdan onun kitabına bu başlığı koyması eserin nevi şahsına münhasır oluşuyla yakından ilgili

67 Aksarayî, AY, vr. 30b.

68 Aksarayî, AK, vr. 13a.

69 Aksarayî, AK, vr. 66b, 68a, 103a.

70 Aksarayî, AK, vr. 70a.

71 Aksarayî, AK, vr. 76b.

72 Aksarayî, AK, vr. 76b.

73 Aksarayî, AK, vr. 81a.

74 Aksarayî, AK, vr. 93b. Aksarayî, Ebü'l-Ferec Kudame b. Cafer'in (ö. 337/948) *Kitâbü'l-harac ve sinaatü'l-kitâbe* adlı eserine atıfta bulunmaktadır (nşr. Muhammed Hüseyin Zebidi, Bağdad: Dârü'r-Reşid, 1981), 623 s.

75 Aksarayî, AK, vr. 105b.

76 Aksarayî, AK, vr. 102b.

77 Müellifin belli başlı görüşleri rivayet zinciriyle aktardığı örneklerde ise çok sayıda âlim ismi yer alır. Mesela bk. Aksarayî, AK, vr. 67b-68a.

78 Aksarayî, AY, vr. 74b.

79 Mesela müellif *ulü'l-emrin* kimliği konusunda müfessirlerin ihtilaf ettiğini aktarmaktadır, bk. AY, vr. 24b; AK, vr. 9a.

80 Aksarayî, AK, vr. 10a, 14b, 60b-61a, 68b, 93a, 94b.

81 Aksarayî, AK, vr. 93b.

82 Aksarayî, AK, vr. 93b. Müellif Aristo'ya nispet ettiği *Siyâsetü'l-kül ve tedbirü'l-mülk* adlı bir kitabın adını vermektedir.

olarak değerlendirilebilir.⁸³ Gerçekten de eser, itikaddan hilafetin şartlarına, cihaddan ibadetlere ve hatta avlanma bahislerine kadar geniş bir yelpazedeki konuları ele alış ve bu konuların “siyasîlerin ihtiyaçlarını görecek şekilde” incelemesi açısından nevi şahsına münhasırdır ve eser âdeta bir “siyaset ilmihâlini” andırmaktadır.

Siyâsetü'd-dünyâ ve'd-dîn 47 bölümden (*bâb*) oluşmaktadır.⁸⁴ Aksarayî eserinin mukaddimesinde “dünyanın ve ahiretin Rabbi” ifadesine yer vermekte ve “tevhid” inancına vurgu yapmaktadır. Yine Hz. Peygamber’in ve getirdiği şeriâtın diğer tüm nebiler ve şeriâtlar içerisindeki ayrıcalıklı konumuna vurgu yapılmakta ve diğer şeriâtların nesnedildiği ifade edilmektedir.⁸⁵ Böylece İslâm siyaset düşüncesi metinlerinin büyük kısmının ortak vurgusu olan tevhîd ilkesi ayırt edici bir kavram olarak vurgulanmaktadır.

İtikatta aklın ehemmiyetine ve aklın kulların Allah’ın varlığı başta olma üzere O’nun sıfatlarını ve ahkâmını idrak etmelerinin anahtarı olduğuna dair ifadelerin ardından kitabın ithaf edildiği kişiyle ilgili değerlendirmelere geçilir. Klasik dönem müelliflerinin ve özellikle siyasetle ilgili metin kaleme alanlarının kısm-ı azamı eserlerini siyasîlere ithafen yazmayı tercih etmektedirler. Aksarayî’nin de eserinin doğrudan bir muhatabı bulunmaktadır. Gerek mu-

83 Aksarayî eserini “kitap” olarak nitelemektedir. Mesela bk. AY, vr. 90b, 94b; AK, vr. 38b, 55b, 106a. Akşehir nüshasında kitabın tam adı *Siyâsetü'd-dünyâ ve'd-dîn el-mensûb ilâ'l-Emîr Seyfiddîn* şeklinde ifade edilmektedir, bk. AK, vr. 2a.

84 Mamafih elimizde mevcut yazmalardan birinde Ahmed b. Ali el-Hanefî adlı bir âlim Aksarayî’nin bu eserine 13 bölümlük ilave yapmıştır. Ona göre Aksarayî, “sultanlar, ümerâ ve vülâtü'l-emr için gerekli hususları kaleme almıştır. Ancak onun kitabında yer vermediği zina, şarap içme, kazif, hırsızlık hadleri ile katil suç, diyetler, kasame, akile gibi hususlar da sıklıkla vuku bulmaktadır ve bahsi geçen idareciler bunlarla karşılaşmakta, bu hususlarda karar almak durumunda kalmaktadırlar.” (AK, vr. 107b). Ahmed b. Ali bu konularla ilgili meselelerin bilgisini vermek, bu konularda ittifaklı ve ihtilaflı hususları aktarmak üzere kaleme aldığı 13 bölümü kitaba ilhak etmek istemiştir. Burada yapılan işe bakıldığında İslâm dünyasındaki kitap telif geleneği bakımından oldukça dikkat çekici bir durum söz konusudur. Zira müellif yeni bir kitap başlığı koymaksızın, Aksarayî’nin bıraktığı yerden konulara onun üslubuna benzer bir şekilde devam etmekte ve böylece kitabı 60 bölüme ulaştırarak sonlandırmaktadır. Bu ilave bölüm başlıkları sayı bakımından kitabın genelinin yaklaşık dörtte birine denk gelse de, Ahmed b. Ali konuları biraz geniş tuttuğundan onun eklediği kısım hacim bakımından neredeyse Aksarayî’nin kitabına denktir. İlave kısım Akşehir nüshasında yer almakta olup Ayasofya nüshasında bulunmamaktadır, bk. Aksarayî, AK, vr. 107b-197a.

85 Aksarayî, AY, vr. 1b-2a; AK, vr. 1b.

kaddime kısmındaki değerlendirmeler gerekse metnin ilerleyen satırlarında yer alan “Allah seni desteklesin (*eyyedeke Allahü*)”⁸⁶ şeklindeki tabir, kitabın doğrudan muhatabının bir siyasi iktidar sahibi olduğuna delalet etmektedir. Kuşkusuz müellifin kitaptaki bilgilere ihtiyacı olduğunu düşündüğü tüm siyasileri muhatap alarak bu kabil ifadeler/ibareler seçmiş olması da imkân dâhilindedir. Mamafih görme şansı bulduğumuz yazmalardan birinde bir ithaf cümlesi yer almaktadır. Aksarayî “Emîr Seyfeddin” olarak andığı bir şahsın övgüsünü yapmaktadır.⁸⁷ O dönemde Seyfeddin lakabı genelde kumandanlara verilen bir unvan olmakla beraber bu tabirle meşhur olmuş emir ve komutanlar da bulunmaktadır. Müellifin yaşadığı dönem ve coğrafya göz önüne alındığında bu kişinin kimliğini belirlemek hususi bir çalışmayı gerektirmektedir.

Kitabın ithaf edildiği Emir Seyfeddin’e dair İslâm siyaset düşüncesinde ayrıcalıklı yeri bulunan bir dizi matlup kavrama yer verilmektedir:

Allah Teâlâ, efendi, emîr, yüce (*el-ecell*), ulu (*el-kebîr*), âlim, [ilmiyle] âmil, kifayetli, kâmil, mücâhid, murâbıt, gâzî, zulüm ve azgınlığı yok eden (*müzilü’z-zulmi ve’t-tuğyân*), iman sahiplerinin sığınağı (*melceü ehli’l-îmân*),⁸⁸ kırk yılda bir gelen (*nâdiretü’d-devrân*) Melikü’l-ümerâ Seyfü’l-dîn’e temiz bir libas, açık vasıflar ve birbirinden değerli güzellikler bahşetmiştir.⁸⁹

Burada kitabın muhatabının Emir Seyfeddin olduğu ifade edilmektedir ki, bu ifadeye müellif mukaddimesini bitirirken kitabına verdiği adı zikrettiği kısımda bir kez daha yer verir.⁹⁰ Emir Seyfeddin’in siyaseti sayesinde ortaya çıkan durumların resmedildiği satırlar âdeta ideal bir devlet idaresinin tasviri gibidir:

Onun siyaseti sayesinde İslâm memleketinin (*el-memleketü’l-Muhammediyye*) en iyisi ortaya çıkmış, İslâm devleti (*ed-devletü’l-İslâmiyye*)

86 Aksarayî, AY, 108b; AK, vr. 49a, 94b.

87 Aksarayî, AK, vr. 1b-3a.

88 Aksarayî, AY’de ifade şu şekilde devam etmektedir: “Kâfir ve müşriklerle savaşan (*kâtilü’l-kefere ve’l-müşrikîn*) azgınlarm ve dinde aşırılıklara sapanların kökünü kurutan (*mübîdü’l-tuğati ve’l-mütemerridin ani’d-din*)”, vr. 2a-3b.

89 Aksarayî, AK, vr. 1b. Müellifin diğer eseri *Rahatü’l-kulub*’un ithaf cümleleri de kısmî farklılıklarla buradaki ifadelere çok benzemektedir, bk. vr. 2a-b.

90 Aksarayî, AK, vr. 3a. Daha önce de ifade edildiği üzere bu ifade AY nüshasında yer almamaktadır.

benzersiz bir hâl almıştır. İçinde bulunulan zaman tam bir aydınlık ve mutluluk çağına dönüşmüştür.⁹¹

Bu taltif edici ifadelerin ardından Emir Seyfeddin'in hâkimiyetinin daim olması (*edâme zillühü*) ve adaletinin yeryüzünü kaplaması (*besata adlühü*) temennisinde bulunan Aksarayî,⁹² dönemini böylesi erdemli bir duruma çevirmesinin bir karşılığı olarak Seyfeddin'in insanların hayır dualarına nail olduğunu ifade eder. Böylece klasik siyaset metinlerinin birçoğunda karşımıza çıkan bir husus olan raiyyenin memnuniyetinin adaletle sağlanacağı ilkesi ve yöneticilerin bir anlamda toplumsal meşruiyete de ihtiyaç duyduklarına dair kabuller, kitabın muhatabının icraatlarının raiyye nezdinde kabul görüp memnuniyetle karşılandığı ifade edilmek suretiyle tekrarlanmaktadır.⁹³

Kitabın telif sebebi, anlamını resmedilen bu tabloda kazanacaktır. Buna göre bahsi geçen emirin “makamına layık olan, siyasetinde muktezasınca amel etmesi ve değerli nazarını üzerinde tutması, hem mukim olduğunda hem de sefere çıktığında daima yanında bulundurması, kendisine din hususunda yardımcı olup evlatların ve malların hiçbir faydasının dokunmadığı kıyamet günü faydasının dokunması” için kitabı telif etmeye (*te'lifü kitâbin*) karar veren Aksarayî, yazım öncesinde önemli bir tarama faaliyetinde bulunduğunu, kaynakları incelediğini ve “her bahçeden çiçekler derleyerek” kitabını kaleme aldığını ifade eder.⁹⁴

Kitabın içindekiler tablosu şu şekildedir:

DİN VE DÜNYA SİYASETİ (SİYÂSETÜ'D-DÜNYÂ VE'D-DÎN)

Mukaddime (AY, vr. 1b-3a; AK, vr.1b-2a)

1. Sahih itikad ve sahih iman (AY, vr. 3a-12b; AK, vr. 2a-5a)

[İMAMET]

2. Büyük imamet ve yüce hilafete dair akid (AY, vr. 12b-17a; AK, vr. 5a-6b)

91 Aksarayî, AK, vr. 2a-b.

92 Aksarayî, AK, vr. 2b.

93 Aksarayî, AK, vr. 2b.

94 Aksarayî, AK, vr. 2b-3a.

3. İmamete uygun olanlarla olmayanların bilinmesi (AY, vr. 17a-24b; AK, vr. 6b-9b)
4. Ülü'l-emre itaat etmenin vacib olduğu hususular ile vacib olmadığı hususlar (AY, vr. 24b-30b; AK, vr. 9b-11b)

[CİHAD]

5. Allah yolundaki cihadın, ribatın, gazvenin ve muhafızlığın fazileti (AY, vr. 30b-42a; AK, vr. 11b-15b)
6. Emirlik, emirliğe ehil olanlar ve olmayanlar (AY, vr. 42a-46a; AK, vr. 15b-16a)
7. Bey'at, bey'atin keyfiyeti ve istihlâfın beyanı (AY, vr. 46a-49b; AK, vr. 16a-17b)
8. Ordu ve seriyelere yapılacak tavsiyeler (AY, vr. 49b-53b; AK, vr. 17b-18b)
9. [Zorunlu olmadıkça] ağaçların kesilme[me]si [gerektiği], öldürülmemesi gereken kâfirler ve savaşta yasak olan [diğer] hususlar (AY, vr. 53b-58a; AK, vr. 18b-20a)
10. [Seriyye dâhilinde gönderilen] yolcunun yolculuğa çıkmasının uygun yahut mekruh olduğu vakit (AY, vr. 58a-59b; AK, vr. 20a)
11. Seriyeye, öncü birlik ve ordular için en hayırlı hususlar (AY, vr. 59b-62a; AK, vr. 20a-21a)
12. Bayraklar, sancaklar ve bunların farklı renklerde olması (AY, vr. 62a-65b; AK, vr. 21a-22a)
13. Müslümanı tanınır kılan alamet ve savaşta şiarları, sarık sarmak (AY, vr. 65b-69a; AK, vr. 22a-23a)
14. Atlar ve sıfatları, hangi renkte olursa olsun [atların] bereketli oluşu ve bunlara ilişkin hükümlerin beyanı (AY, vr. 69a-72b; AK, vr. 23a-24b)
15. At yarıştırmak vb. konular (AY, vr. 72b-76a; AK, vr. 24b-25b)
16. Savaşın keyfiyeti ve ordu düzeni, ordunun bir yerden başka bir yere intikali, mübarezenin cevazı ve [düşmana ait kesik] başların taşınması ile bu konuların mekruh olan ve olmayan boyutları (AY, vr. 76a-84a; AK, vr. 25b-27b)
17. Biri Müslüman diğeri kâfir iki grubun yahut ikisi de Müslüman olan iki grubun birbiriyle savaşması [ile bir başkasını hedef alan adamın kendisini yahut bir başkasını vurması] (AY, vr. 84a-90b; AK, vr. 27b-29b)

18. Orduların, seriyyelerin ve komutanların (*ümerâ*) ganimetten payları (AY, vr. 91a-98a; AK, vr. 29b-33a)
19. Peş peşe giden iki seriyyenin ortak olduğu ve olmadığı ganimet payları (AY, vr. 98a-101b; AK, vr. 33a-34a)
20. Savaşta ipek giymek, altın kullanmak (AY, vr. 101b-106a; AK, vr. 34a-35a)
21. Emân vermesi caiz olan ve olmayan kişiler (AY, vr. 106b-107a; AK, vr. 35b-38a)⁹⁵
22. Müşriklere uygulanacak hükümlerde değişiklik olup olmayacağı (AK, vr. 38a-b)
23. Seriyyelerin emân bakımından tâbi olacağı hükümler (AK, vr. 38b-40a)
24. Ganimetler ve taksimi, devlet başkanının bu konudaki sorumluluğu (AK, vr. 40a-42b)
25. Ganimetten kendilerine armağan verilecek ve verilmeyecek kişiler (AK, vr. 42b-43b)
26. [Cihadla ilgili] muhtelif meseleler (AK, vr. 43b-44b)
27. Zimmet ehlerinden alınacak cizye ve [zimmîlerin] gayyâr kullanımı (AK, vr. 44b-47a)
28. İsyancılarla savaşa dair (AK, vr. 47a-49a)

İBADETLER ve HELALLER-HARAMLAR

29. Taharet bölümü (*Kitabü't-tahare*) (AK, vr. 49a-b)
30. Sulara, kuyulara, abdest ve gusle dair (AK, vr.49b-52b)
31. Özur sebebiyle taharet, teyemmüm ve mesh (AK, vr.52b-54b)
32. Namaz bölümü (*Kitabü's-salat*) ve namaza teşvik babı (AK, vr.54b-60b)
33. Cuma ve bayram namazı gibi hutbesi olan namazlar (AK, vr. 60b-63a)
34. [Küsûf ve hüsûf gibi] duası olan namazlar (AK, vr. 63a-66a)
35. Namazlar ve düşmanla karşılaşılınca okunan dualar (AK, vr. 66a-68a)
36. Zekat ve oruç bölümü (*Kitâbü'z-zekât ve's-savm*) (AK, vr. 68a-81a)
37. İtikaf (AK, vr. 81a-b)

95 Aksarayî, AY'de bu babdan av bahsine kadar olan bablar yer almaz.

38. Hac menasiki (AK, vr. 81b-87a)
39. Ölüler için ağlamanın cevazına dair (AK, vr. 87a-93a)
40. Helal yemek, haramı terk etmek, geçim temininin fazileti (AK, vr. 93a-94b)

[AVLANMAK]

41. Avlanmak bölümü (*Kitabü's-sayd ve'z-zebâih*) (AY, vr. 107b;⁹⁶ AK, vr. 94b)
42. Avlanmanın mahiyeti (AY, vr. 108a-112a; AK, vr. 94b-95b)
43. Avcılık yapması helal olan ve helal olmayan kişiler (AY, vr. 112a-115a; AK, vr. 95b-96b)
44. Yenilmesi helal olmayan hayvanlar (AY, vr. 115a-120a; AK, vr. 96b-98a)
45. Avcılıkta kullanılacak aletler (AY, vr. 120a-128b; AK, vr. 98a-101a)

[DİNDEN ÇIKMAK]

46. Avamın dillerinde yer edinen ve onları dinden çıkartan yahut çıkartmayan sözler (AY, vr. 129b-134a;⁹⁷AK, vr. 101a-103a)
47. Mürtedlerin ahkâmına dair (AK, vr. 103a-104a)
[Hâtime], AK, vr. 104a-b

[SİYÂSETÜ'D-DÜNYÂ VE'D-DÎNE TEKMİLE]

Ahmed b. Ali

[Mukaddime], AK, vr. 107b-108b.

[CEZA HUKUKU]

48. Had cezasının kelime anlamı ve kavramsal karşılığı (AK, vr. 108b-113b)
49. Haddi gerektiren cinsel ilişki hakkında (AK, vr. 113b-118b)
50. Zina suçuna şahitlik ve bu şahitlikten dönmek (AK, vr. 118b-123a)
51. [Haram] içecekler ve bunlara dair had cezaları (AK, vr. 123a-124b)
52. İçecekler ve bunların neveleri (AK, vr. 124b-131a)

⁹⁶ Aksarayî, AY burada tekrar başlamaktadır.

⁹⁷ Aksarayî, AY burada sona ermektedir.

53. Kazif haddi ve tazire dair meseleler (AK, vr. 131a-135b)
54. Küçük hırsızlık (AK, vr. 135b-144a)
55. Büyük hırsızlığın hükümleri (AK, vr. 144a-146b)
56. Katil suçları (AK, vr. 146b-157a)
57. Diyetler (AK, vr. 157a-177a)
58. Kasame ve hükümleri (AK, vr. 177a-181b)
59. Akileye dair (AK, vr. 181b-187a)

[MUHTELİF]

60. İktaların icaresi (AK, vr. 187a-197a)
[Hâtime] (AK, vr. 197a)⁹⁸

Abstract

**From Faith to Practice: The *İlmihâl* of Politics -
Saîd ibn İsmâil Aksarayî and His *Siyâsa al-Dunyâ wa al-Dîn***

This study aims to present a manuscript work titled “*Siyâsa al-Dunyâ wa al-Dîn*” (*The Politics of Religion and World*) by Saîd ibn İsmâil Aksarayî, who was jurist of the Hanafî school. Partly an example of the *Ahkâm al-Sultâniyya* genre, this work is significant in terms of understanding the relationships between the fiqh and Islamic political thought. For it discusses three different topics, including faith, worship and government or state organization, together and within the same conceptual framework. The ultimate aim of the manuscript’s author is to write a guidebook for those who wish to govern Muslims to “put into practice.”

Keywords: Politico-Juridical *Ahkâm*, Saîd ibn İsmâil Aksarayî, Islamic Political Thought, *İlmihâl* of politics.

⁹⁸ *Siyâsetü'd-dünyâ ve'd-dîn*'in tenkitli neşri tarafımızdan yayına hazırlanmaktadır.